ਮਾਰਚ 2009

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

Bhai Nirmal Singh Ji Khalsa gets Padma Shri Award, 2009

It is a proud moment for Sikhs round the world as Bhai Nirmal Singh Khalsa has become the first sikh kirtania to get Padma Shri Award (one of the highest civilian honor) in India. Bhai Sahib is the Hazoori Raagi of Sri Darbar Sahib, Amritsar.

Bhai Sahib Bhai Nirmal Singh Ji Khalsa is doing kirtan for past 25 years and is one of the finest raagis having knowledge of all 31 raagas in the Gurbani of Sri Guru Granth Sahib Ji.

Bhai Nirmal Singh Ji Khalsa was born on April 12, 1952, at Jandwala Bhim Shah village in Ferozepore. He did his diploma in gurmat sangeet from Shaheed Sikh Missionary College, Amritsar, in 1974-76. He has been a music teacher in Gurmat College, Rishikesh, in 1977 and in Shaheed Sikh Missionary College, Sant Baba Fateh Singh, Sant Channan Singh, Budha Johar, Ganga Nagar, Rajasthan, in 1978.

From 1979 till date he has been serving as "hazoori raagi", Shri Harmandir Sahib. He has also performed kirtan at all the five takhts, historical gurdwaras in India and 53 other countries.

Interestingly, Bhai Nirmal Singh Ji Khalsa is contemplating to create history of sorts in the music world by cutting a joint album of shabad kirtan with legendry ghazal singer of Pakistan Ghulam Ali. This would be the first-ever joint album of the "ustad-shagirad" (teacher-disciple) duo even as Bhai Nirmal Singh considers Ghulam Ali his teacher in the field of music. No other "hazoori raagi" has ever sung gurbani with the ghazal maestro so far.

The T-Series company, Music Today, Music Memories, Tips, Fine Touch and Saaga have released more than 50 audio cassettes/VCDs/DVDs and MP-3 of Bhai Nirmal Singh Ji. He is also a member of the advisory board of the Punjab Languages Department for selection of awardees in the field of development and kirtan sub-committee member of the SGPC.

ੴ | ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ

ਅੰਕ 3 □ ਸਾਲ ਇੱਕੀਵਾਂ □ ਮਾਰਚ 2009

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4.8.90 ਮਿਤੀ 20.2.91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

▲ Donations are eligible for relief u/s 80G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT - I / CHD / TECH / 80G / 2008 - 939 dated 19/05/2008 valid upto 31.03.2012

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

▲ **ਦੇਸ਼:** ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ.
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.

▲ **ਵਿਦੇਸ਼:** ਸਲਾਨਾ 30 $, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 $

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ
'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website: www.gurshabad.com

Computer Type Setting
sohal specials Phone: 98788 23351

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ
ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼
ਐਸ.ਸੀ.ਐਫ. 112, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ 4
ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ 6
ਸੰਪਾਦਕੀ

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਧਾਨਾ 7
ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ

"ਰਹਾਉ ਅਤੇ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ 13
ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ : ਸੰਗੀਤ 16
ਮਜਵੰਤ ਕੌਰ ਲੱਖੋਵਾਲੀ

ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ 18

HUKUM RAJAAEE CHALNAA (TO OBEY HIS ORDER) 19
Hari Singh Kuwait Wale

SPIRITUAL DISCIPLINE 21
Sumeet Kaur

MUSIC'S HEALING TOUCH 23
Nutan Sehgal

ਸੁਰ ਲਿਪੀ 25
ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ
ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

ਫਰਵਰੀ 2009 ਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਵਿਚ ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖੀ ਸਪਿਰਟ ਦੇ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਪੁੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਲਈ ਐਸੀ ਢੁਕਵੀਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਨਾ ਸੁਣੀ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਸ ਲੇਖੇ ਬੜੇ ਸੁਭਾਗੇ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਉਮਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗਰਿਮਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਏ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਹਿਆ। ਉਚ ਵਿੱਦਿਆ, ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਹਰਤ - ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਅਤੇ ਸਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਉਚੇ ਮਾਨਵੀਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜੱਗ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਆਖਿਰ ਤੁਰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਅਮਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣਨਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਸਵਾਸਾਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਮਹਿਮਾਮਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ ਕਹਿਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਾਤਾ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵਿਛੜਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਥੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਛੜ ਕੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਵਿਚ ਮਾਂ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਔਖ ਸੌਖ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਸੀਸ ਸਦਕਾ ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਉਚਰੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਸਾਤਵਨਾ ਮਿਲੇ।

ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ
337, ਫੇਜ਼-6, ਮੋਹਾਲੀ

ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਨੀਕ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਚਰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ। ਮਾਵਾਂ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸ ਠੰਡੀ ਛਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਮੇਟ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਤਿੰਨਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਮਾਂ ਦੀ ਠੰਡੀ ਛਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਐਸੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਡੰਡੋਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਜੈਸੇ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਅਤੇ ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੈਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੱਚ ਖੰਡ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਹਾਰਦਿਕ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਤਿੰਨਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰ ਦੀ ਇਹ ਨਿੱਗਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਬੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸਿਹਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ਰੱਖੇ।

ਮੇਰੀ ਆਯੂ ਇਸ ਵਕਤ 93 ਸਾਲ 6 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਰੀਤਾਂ, ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੋਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵੀਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਕਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਖਰੋਚ ਖਰੋਚ ਕੇ ਨੋਟੇਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਸਾਰਾ ਮੈਟਰ ਭਾਈ ਬਲਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਪੋਤਰੇ) ਦੇ ਹੱਥ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 1991 ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਗੌਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਵਾਜਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਵਾਲਾ ਮੇਰੇ ਬੈਡ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਾਗੇ ਹੀ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਹੈ। ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਉਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸਿਹਤ

ਤੇ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।

ਰਾਗੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਕੰਵਲ'

ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ

Mataji Charan Kaur, pre-deceased by her husband, Bhai Uttam Singh ji a few years back, was the head of a renowned gurmukh family, the family has resided in the Sirhind area for the past many years. I was indeed a privilege to attemd Mataji's antim ardas. Antim ardas is an important occasion, wherein the combimed spiritual energy of the assembled sangat prays for (a) peace for the departed Soul and (b) devine grace of forbearance for the family to help them accept the Lord's will. Moreover, every individual in the sangat gains spiritually, as recitation of the gurbani strikes home the reality and the inevitability of death. It is an apportunity for the individual to change his present self-propagting life style to a meaningful Guru-oriented way of life.

Upon reaching the venue, the Gurudwara Singh Sabha hall, I found out that the Kirtan was to be performed by none other thanDr.Jagir Singh, one of Mataji's three sons. This was an added bonus. It is difficult for me to explain, but those who have listened to Dr. Sahib Sing gurbani in his unique style will know what I mean. His composition use minimum of notes to produce maximum effect. The Shabad is recited in a low medium it is distinctly audible and recognizable. In short, Dr.Sahib's Kirtan endears the shabad to one's heart and soul. Today was a special occasion for Dr. Sahib, and the Sangat listens with pin-drop silence. Starting with and ending with the guru's message portrayed the inevitability of death, the immortability of the atma and its eventual union with the creater. Also that most of us have missed out and have not been able to establish any bond with the Akal Purukh in this lifetime.

The Kirtan was followed by enlogies highlighting Mataji's attributes and a few anecdotes from her life. The larg Sangat then joined in the Ardas followed by the Hukam-nama, and finally the langer.

(Dr. Rajinder Singh)
Canada

The essay on "Some Problems with Positive Thinking" is rich in content but needed a lot of editing. It is good that Amrit Kirtan is now trilingual and this will widen its reach but we humbly suggest that articles in English should be free of errors. In the Punjabi essays there is hardly a mistake. Thanks for the journal.

Swarnjit Mehta
mehtas877@yahoo.com

To be most successful in life, always forget the problems that you faced in life. But never forget the lessons that those problems taught you.

▲▲▲▲▲▲▲

Heart is not a dust bin to dump all the worries of our life.
It is a golden pot for collection of sweet moments of our life.

▲▲▲▲▲▲▲

Anger and Happiness are complimentary.
Make anger so expensive that no one can afford it and make happiness so cheap that people get it free.

With best compliments from a wellwisher

ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ-

- ਪੰਡਤ ਭੀਮ ਸੈਨ ਜੋਸ਼ੀ ਜੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਨਮਾਨ **ਭਾਰਤ ਰਤਨ** ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅਵਾਰਡ ਲਤਾ ਮੰਗੇਸ਼ਕਰ ਅਤੇ ਬਿਸਮਿਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
- ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਜ਼ਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਫਿਲਮੀ ਸੰਗੀਤ ਕਾਰ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਵਾਰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ।
- ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ **ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ** ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ।
- ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੀਰਤਨੀਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਚਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰੋ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ , ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ, ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ **ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਅਵਾਰਡ** ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- ਦਾਸ ਯਾਨੀ ਕਿ ਸੰਪਾਦਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਇਤਨੀ ਵਧੀਆ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਮਾਇਆ ਮੰਗਣ ਲਈ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਇੱਕ ਲੱਖ ਛਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੈਣ ਨਾ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਓ, ਸਾਰੇ ਇਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੀਏ।

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਧਾਨਾ

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ

ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ .....

ਇਸ ਲਈ ਅਰਥ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੀਮਾ ਜਾਂ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਅਰਥ ਤਾਂ ਅਸੀਮ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਚਿਪਕੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਇਸ ਸੀਮਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਦਰਅਸਲ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੰਚਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਵੀ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੰਚਨਾ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਅਰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੀਮਾ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸੀਮਾ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਅਰਥ ਨੂੰ ਇਹ ਸੀਮਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਰਥ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਅਰਥ ਅੰਦਰ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧ, ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਰਥ ਦੇ ਸ੍ਵੈ- ਵਿਰੋਧ, ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੀ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੰਚਨਾ ਨੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੀਮਾ ਉਸ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਜਬੂਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਅਰਥ ਦੀ ਇਹ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੜਾਅ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਇਕ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੇਕ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਜੋ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਰ ਥਾਂ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ... ਆਦਿ, ਆਦਿ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਜਾਂ ਨਿਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦ੍ਵੈਤ ਸਾਡੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਮਕੈਨਿਕਸ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪਏ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੀਮਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਮਾਮ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੰਚਨਾ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਗਣਿਤ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਅਲਗੋਰਿਦਮ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅਲਗੋਰਿਦਮ, ਗਣਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੀਕਰਣਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਤਿ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਚਿਤ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਥ ਦੀ ਅਕਾਲਿਕ ਸਪੇਸ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਸਥਾਨਿਕ ਕਾਲ ਰਚਨਾ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚਲਾ ਜਟਿਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਸੀਮ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਨ ਸਤਿ ਹੈ।

ਇਸ ਗੱਲ ਉਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ

ਕਿ ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਪੜਾਅ ਸਮਾਂ-ਸਥਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਆਪਾ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਾਸਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਵੱਸ਼ਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜਨ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਨਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਦੀਆਂ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ।

ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਉਹ ਸੰਗਠਿਤ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਇਕ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ – ***"ਖਟੁ ਮਟੁ ਦੇਹੀ ਮਨੁ ਬੈਰਾਗੀ ॥ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਧੁਨਿ ਅੰਤਰਿ ਜਾਗੀ ॥ ਵਾਜੈ ਅਨਹਦੁ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੀਣਾ ॥ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਸਚਿ ਨਾਮ ਪਤੀਣਾ ॥"*** ਸ਼ਬਦ ਭਾਵ ਸੰਗੀਤ ਬੱਧ ਅਰਥ ਸਮੁੱਚੇ ਟਾਈਮ ਸਪੇਸ ਦਾ ਸੰਗਠਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਤਰ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲਿਕ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨਿਕ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਸਪੇਸ) ਨੂੰ ਇਕ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ – ***"ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥ ਧੂਪ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥ ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ॥"*** ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਬੰਧੀ ਵਿਭਾਜਿਤ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ, ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਰੂਪਤਾ ਵਿਚ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਪੇਸ ਜੁਮੈਟਰੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਜੁਮੈਟਰੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨਿਰਾਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਭਾਜਿਤ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਸ, ਰਸੀਆ ਅਤੇ ਰਾਵਣਹਾਰ ਤਿੰਨ ਹੀ ਇਕ ਹੋਣ – ***"ਆਪੇ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ਰਸੁ ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰ ॥ ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ ਆਪੇ ਸੇਜ ਭਤਾਰੁ ॥"*** ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਜੁਮੈਟਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸੰਗੀਤ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਟਿਕਣ ਲਈ ਇਕਾਗਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਇਹ ਕੰਮ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਅਤੀ ਆਵੱਸ਼ਕ ਨਿਰਮਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ (ਕਾਲ-ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਪੇਸ ਜੁਮੈਟਰੀ ਨੂੰ ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਗਲ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਅਰਥ ਰਾਹੀਂ ਸਗਲ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲਿਕ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨਿਕ ਸੁਰਤਿ ਜਾਂ ਬੁੱਧ ਸੁੱਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚੋਂ ਧਿਆਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਅਰਥਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ –"ਧੁਨਿ ਮਹਿ ਧਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਮਹਿ ਜਾਨਿਆ ਗੁਰਮੁਖ ਅਕਥ ਕਹਾਨੀ ॥"

ਸ੍ਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਅਨੁਭਵ ਭਾਵ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰ ਅਤੇ ਤਾਲ ਅਰਥਾਂ ਉੱਪਰ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੰਦਰਭ, ਧਰੁਪਦ ਅਤੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵਿਚ 'ਰਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਾਇਕ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਪਛਾਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਾਇਕ 'ਮ' ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਰ-ਅੱਖਰ 'ਅ' ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਵਧਿ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਖੂਬ ਖਿੱਚਾ-ਧੂਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਅ' ਦੁਆਲੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪੈਟਰਨ ਬੁਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ 'ਰਾਮ' ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੰਗੀਤਕ ਗਤੀ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਰਥ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ

ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਰੁਲ ਜਾਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਅਨਰਥ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗਾਇਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀਮਤ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗਾਇਨ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਨੀਂਦਰ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਜੁਮੈਟਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ-ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹਾਰਮੋਨੀ ਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਾਰਮੋਨੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਨਪੁਰੇ ਨੂੰ ਛੋੜ ਕੇ ਕੋਈ ਹਾਰਮੋਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਤਾਨਪੁਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੈਨਵਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰੁਤੀ ਅੰਤਰਾਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਕੈਨਵਸ ਉੱਪਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਤਾਨਪੁਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗਾਇਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸਾਰ, ਸ਼ੁੱਧ, ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਅਕਾਲਿਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਉੱਪਰ ਸੁਰ ਅੰਤਰਾਲਾਂ, ਸ਼ਰੁਤੀ ਅੰਤਰਾਲਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰਾਲ ਪੈਟਰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾਕਾਰੀ (ਕਾਲ-ਰਚਨਾ) ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਨਵਸ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਰ, ਸ਼ੁੱਧ, ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨਿਕ ਭੂਮੀ ਉੱਪਰ ਰੰਗਾਂ, ਰੇਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਭੇਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਪੇਸ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਅਕਾਲਿਕ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਸੁਰ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਸੁਰ ਰਚਨਾ ਇਕ ਹਾਰਮੋਨਿਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਅਕਾਲਿਕ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸੁਰ-ਅੰਤਰਾਲ ਅਤੇ ਸਰੁਤੀ ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਰੂਪਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਤਨਾਓ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੁਰ-ਅੰਤਰਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੁਤੀ ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਹਾਰਮੋਨਿਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਈਕਰੋਟੋਨਲ ਗਰੇਸ ਯੂਰਪੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਇੰਝ ਆਖ ਲਵੋ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਸੁਰ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਸ਼ਰੁਤੀ ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਰੁਤੀ-ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ (ਮਾਈਕਰੋਟੋਨਲ ਗਰੇਸ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਇੱਕ ਨਿਪੱਤਰਾ ਰੁੱਖ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵੀ ਬੰਜ਼ਰ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਹਾਰਮੋਨੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਰੁਤੀ-ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਚੁਣੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਸ਼ਰੁਤੀ ਅੰਤਰਲਾ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਛੱਡ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀ ਅਤੇ ਤਨਾਓ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਿਉਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੁਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਰ-ਅੰਤਰਾਲ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੁਰ ਅਤੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਦਾਅ ਤਕਸੀਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ-ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ।

ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰ-ਅੰਤਰਾਲੀ ਜਾ ਸ਼ਰੁਤੀ-ਅੰਤਰਾਲ ਰਚਨਾ, ਆਪਣੇ ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ, ਵਾਦੀ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਯੁਕਤ ਅਨੁਭਵ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਰੋਤੇ ਉਪਰ ਜਾਦੂਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ 16,108 ਗੁਜਰੀਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਨੇ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ। ਫੇਰ ਹਰ ਇਕ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੀਤ ਗਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ 16,108 ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਇਹ ਰਾਗ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਗ ਅਣਗਿਣਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦੀ। ਭਾਰਤੀ

ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਸਾਂ, ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਟੇਬਲ)

	ਸੁਰ	*ਰਸ*	*ਰੰਗ*	*ਆਵਾਜ਼*
1	ਸ਼ਾਡਵ	–ਰੁਦਰ, ਅਦਭੁਤ, ਵੀਰ	ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਚਮਕੀਲਾ	ਮੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
2	ਰਿਸ਼ਬ	–ਰੁਦਰ, ਅਦਭੁਤ, ਵੀਰ	ਤੋਤੇ ਵਰਗਾ	ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
3	ਗੰਧਾਰ	– ਕਰੁਨਾ	ਸੁਨਹਿਰੀ	ਬੱਕਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
4	ਮਧਿਅਮ	–ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਹਾਸ	ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗਾ	ਬਗਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
5	ਪੰਚਮ	– ਸਿੰਗਾਰ, ਹਾਸ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਂਗ ਆਕ੍ਰਸ਼ਣ ਵਾਲਾ	ਕੋਇਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
6	ਧਇਵਤ	– ਭਿਆਨਕ, ਵਿਭਤਸ	ਪੀਲਾ	ਡੱਡੂ ਦੀ ਆਵਾਜ
7	ਨਿਸ਼ਾਦ	–ਕਰੁਨਾ	ਸਾਰੇ ਰੰਗ	ਹਾਥੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰਸਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਵਾਲੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰਤੀਬਾਂ ਜੋ ਰਾਗ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਦਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਫਲ ਹੀ ਹੋਣ। ਦਰਅਸਲ ਰਾਗ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਅਕਰਣ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਆਕਰਣ ਵਾਦੀ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰਾਂ, ਆਰੋਹ, ਅਵਰੋਹ, ਜਾਤੀ, ਵਰਜਿਤ ਸੁਰਾਂ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਗੱਲਾਂ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਏਨੇ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਸਵੇਰ, ਦੁਪਹਿਰ, ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਸੁਭਾਅ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਰੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੁਭਾਅ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਾਦੀ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਾਵਿ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਪਹਿਚਾਣ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਰਾਗ ਦੀ ਚੋਣ ਅਨਿਵਾਰੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਗ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਦਾ ਗਾਇਨ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਨੁਭਵ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਾਵਿ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋੜਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾਰਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਰਦ ਹਾਲੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਵੇ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਰਦ ਦਾ ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਝੂਠਾ ਹੈ। ਨਾਰਦ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨਾਰਦ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਗੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਟੁੱਟੇ ਵੱਢੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕੁਰਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਰਦ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਸਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਗੀਤ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਦ ਨੇ ਗਲਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਸੀ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾ ਕੇ ਹੀ ਆਰੋਗ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੇਰ ਨਾਰਦ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗ ਉਚਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਇਕ ਦਮ ਆਰੋਗ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਗਏ।

ਫਿਰ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਰਸ, ਇੱਕੋ ਅਵਸਥਾ, ਇੱਕ ਰੰਗ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ– ਨਾਮ ਰਸ, ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ। ਫੇਰ ਇੱਕੋ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ–ਵੱਖਰੇ ਰਾਗ ਕਿਉਂ ? ਦਰਅਸਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਵੀ

ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਾਂਝੇ ਟੀਚੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਲਉ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਟੀਚੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਲੋੜ ਤਬਦੀਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਵੀ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਚੁਣ ਕੇ ਇੱਕੋ ਟੀਚੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਵਰਤਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ (ਕਾਵਿ) ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਦੀ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਬਰਤਨ ਨਾਲ ਵੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਾਵਿ ਦਾ ਰਾਗ ਨਾਲ ਉਹੋ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਬਰਤਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤੁਲਨਾ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕੇਵਲ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਿਲਾਸ, ਕੌਲੀ, ਬਾਟੀ, ਬੋਤਲ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਬਰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਓਨੇ ਹੀ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਦਾ ਕੇਵਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੀਣਾ, ਬਾਟੀ ਵਿਚ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬੋਤਲ ਵੀ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਬਬੀਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ' ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਗਾ ਕੇ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਬਰਤਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਜਲਿਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਲੇ ਫੇਰ ਬਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜਾਂ ਚੋਣ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਰਾਗ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਰਾਗ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਭੂ-ਯੋਜਨਾ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਕਾਵਿ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਇੱਕ ਰਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਹੈ। ਵਿਭਿੰਨ ਰਸਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ ਰਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਸਾਂ ਦੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਮ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਵਿਧੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰਾਗ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਦੀ ਚੋਣ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚਕਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਰਾਗਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਬਦ (ਕਾਵਿ) ਦਾ ਰਾਗਾਤਮਕ ਗਾਇਨ ਹੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੰਗਠਿਤ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਖੋਜ, ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਚੌਗਿਰਦੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗੀਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਨ।

ਦਰਅਸਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਗਾਇਕ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਦਵੈਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ-ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਢਾਡੀ ਕਵੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ। ***"ਢਾਡੀ ਕਥੇ ਅਕਥੁ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਿਆ ॥"*** ਅਤੇ ***"ਢਾਡੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥"***

ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਅਰਥ ਰਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦਰਅਸਲ ਅਰਥ ਦੀ ਜੁਮੈਟਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਾਗਾਤਮਕ ਗਾਇਨ ਰਾਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸੇ ਜੁਮੈਟਰੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਰਹਿਤ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲਾ ਸੰਗੀਤ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੀ ਅਰਥਾ ਦੀ ਜੁਮੈਟਰੀ। ਹਰ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਕਾਵਿ ਦੀ ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ ਪੁਸਤਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਾਗ ਧੁਨ ਅੰਕਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਖੋਜ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਜੋਕੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਸਕੂਲਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗਾਂ, ਸੰਗੀਤ ਗੁਰੂ ਕੁਲਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਅੰਸ਼ ਬਚਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀਗਰੀ, ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਧਰੁਪਦ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਕਲ, ਵਾਧੂ ਸਜਾਵਟ, ਸਰਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਅਤੇ ਠੁਮਰੀ ਆਦਿ ਸੰਗੀਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੈਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚੋਂ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਆਪਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਕੇਵਲ ਤਕਨੀਕੀ ਉੱਤਮਤਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਲੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪੁਸਤਕ 'ਰਾਗ ਨਾਦ ਸਬਦਿ ਸੋਹਣੇ' ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

"ਰਹਾਉ ਅਤੇ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ

ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕੰਮਲ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੁੰਦਰ ਫੁੱਲ ਮਿਥ ਲਈਏ ਤਾਂ "ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਉਸ ਫੁੱਲ ਦਾ ਮਕਰੰਦ ਹੀ ਸਮਝੋ, "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਉਹ ਕੇਂਦਰੀ ਰਮਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸਮਝੋ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਏਹੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਣੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰੀਯ ਭਾਵ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 24 ਸਲੋਕ ਅਤੇ 24 ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ 262 ਤੋਂ 296 ਤੱਕ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ 34 ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਹੀ "ਰਹਾਉ" ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਕ ਹੈ ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਭ ਨਾਮੁ ॥ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਮਨਿ ਬਿਸਰਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ "ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ" ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ "ਰਹਾਉ" ਦੀ ਤੁਕ ਹੈ "ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ, ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਥਿਤੀ, ਓਅੰਕਾਰ।

"ਰਹਾਉ" ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰੁਕੋ, ਟੇਕ, ਸਥਾਈ। ਉਹ ਪਦ ਜੋ ਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਅੰਤਰੇ ਪਿਛੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ "ਰਹਾਉ" ਪਦ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ– ਯਥਾ "ਰਹਾਉ" ਸੰਗਯਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸਥਿਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਵਰ ਪਾਠ ਦੀ ਧਾਰਨਾ। ਟੇਕ, ਸਥਾਈ ਉਹ ਪਦ ਜੋ ਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਅੰਤਰੇ ਪਿਛੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ "ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਥਾਈ ਲਈ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਰਚੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਟੇਕ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਵਰਤੇ ਜੈਸੇ ਸੋਰਟ ਮ: 5 ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ "ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰਿਓ" ਵਿਚ ਦੋ ਰਹਾਉ ਹਨ, "ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧ ਮਿਲਣ ਨ ਜਾਈ ਮੈਂ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ.........ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਸੇਵਕ ਇਹ ਰੰਗ ਮਾਤਾ...." ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਬਾਰੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਮੇਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ ਵਾਰੀ ਵੀ "ਰਹਉ ਦੂਜਾ" ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਉਹ ਹੈ ਕਿ "ਰਹਾਉ" ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੀ ਸ਼ੰਕੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ "ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ੰਕੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ "ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ"।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ "ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਕਰਕੇ ਕੁਲ 25 ਸੰਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ 25, 92, 176, 179, 182, 187, 195, 205, 371, 384, 385, 403, 624, 642, 687, 738, 759, 830, 877, 886, 1002, 1003, 1348 ।

"ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ" ਵਾਲੀਆਂ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਲੇਖ ਕੁਝ ਲੰਬਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪੰਨਾ 25 ਤੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: 1

1 ਅਛਲ ਛਲਾਈ ਨ ਛਲੇ.....

ਬਿਨ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉਂ ਜਲੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਸਵਾਲ

ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ ॥ ਇਹ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜਵਾਬ

2 ਪੰਨਾ 91, 92 ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕਬੀਰ ਜੀਓ ਕਾ

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ......

ਐਸਾ ਤੈ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਲਾਇਆ

ਕੈਸੇ ਬੂਝੈ ਜਬ ਮੋਹਿਆ ਹੈ ਮਾਇਆ ॥1 ॥ ਸਵਾਲ

ਇਤ ਸੰਗਤ ਨਾਹੀ ਮਰਨਾ ॥

ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਨਿ ਤਾਂ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ ॥ 1 ॥

ਰਹਾਉ ॥ ਜਵਾਬ

3 ਪੰਨਾ 175 ਮਹਲਾ 5 ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਚਉਪਦੇ

ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲੁ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥

ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ॥1 ॥ਰਹਾਉ ॥

ਇਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥

ਇਉਂ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ॥1 ॥

ਜਵਾਬ (ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ)

4 ਪੰਨਾ 877

ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰ ਤਰੀਐ ॥

ਜੀਵਤਿਆ ਨਹ ਮਰੀਐ ॥1 ॥ਰਹਾਉ ॥ ਸਵਾਲ

ਇਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰ ਤਰੀਐ ॥

ਜੀਵਤਿਆਂ ਇਉਂ ਮਰੀਐ ॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥ ਜਵਾਬ

5 ਸੋ ਅਸਥਾਨ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ ॥

ਜਾ ਕੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਨੀਤਾ ॥ ਸਵਾਲ

ਪੰਨਾ 385 ਆਸਾ

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ॥

ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ ॥

ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥ ਜਵਾਬ

ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ 22 ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 2 ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ। ਛੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਛੰਦ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਦਾਰਾ ਮ: 5 ।ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਰੀ ਰਹਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

"ਰਹਾਉ" ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵਤੀ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 15 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲ 59 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਪੰਨਾ 1197 ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਪੰਨਾ 1253 ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਾਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਨਤੀ ਆਪਣੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਗੀ ਵੀਰੋ ! ਜਦੋਂ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਗਾਇਨ ਕਰੋ, ਅਗਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਸਥਾਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੁਕ ਬਣਾਉਗੇ ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰੀਯ ਭਾਵ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ:

ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਜਨਾ ਮੋ ਕਉ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਮਨੁ ਮੋਹੈ ॥

ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਣ ਗਾਵਾਂ ਮਿਲ ਗੁਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਜਨ ਸੋਹੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਇਹ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਹੈ ਇਸ ਤੁਕ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਇਸ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਸਥਾਈ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੈ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਵਾਦੀ

ਜਿਤੁ ਨ੍ਹਾਤੈ ਕਉਆ ਹੰਸੁ ਹੋਹੈ ॥

ਨਾਨਕ ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਵਡੇ ਵਡ ਭਾਗੀ

ਜਿਨੁ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮੁ ਰਿਦੈ ਮਲੁ ਮੋਹੈ ॥4 ॥

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਜਿਤਨੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵੀ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਸਥਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਰਹਾਉ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸੋਹਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਕੀਰਤਨ (ਸ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤੁਕ ਹੀ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ "ਰਹਾਉ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਅਤੇ ਇਸ ਲੇਖ

ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸਫਲਾ ਸਮਝਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਰਾਗੀ ਵੀਰ ਜੋ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ, ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ "ਰਹਾਉ" ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ 9 ਆਸਾ ਮਹਲਾ1

ਸੁਣ ਵਡਾ....ਵਡਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਗੁਣੀ ਗੁਣੀ ਗਹੀਰਾ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਣੇ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਕੇਵਡ ਚੀਰਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਪੰਨਾ 1352

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦਸ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਜੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਛੋਡ ਕੇ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬੁਲਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ।

14/8, ਇੰਦਰਾ ਵਿਕਾਸ ਕਲੋਨੀ, ਦਿੱਲੀ

Phone : (O) 011-23312440

Sawhney Cloth House

46, Shanker Market, Connaught Circus, New Delhi - 110 001

HELP NEEDY

ਹੱਥੋਂ ਦੇ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕਮਾਈਏ

परोपकार सर्वोपरि

HELP NEEDY

SHARE THE BLESSINGS

? TO LIVE LONG

LEAD NATURAL LIFE

? TO LIVE MEANINGFUL LIFE

JOIN TEAM HELP NEEDY

? TO LIVE FOR EVER

DONATE

• BLOOD • EYES • TISSUES • ORGANS • WHOLE BODY

A UNIQUE GIFT OF LIFE

AN ISO 9001 - 2000 CERT. TRUST

SEWAKS' Charitable Trust (Regd.)

Regd. Office : SCO 1104-05, First Floor, Sector 22-B, Chandigarh-160 022 (INDIA)

Tel. : 0172-5012763, 93161-36268, 98722-84141 Fax : 0172-5012763

e-mail : sewaks@sewaks-helpneedy.com website : www.sewaks-helpneedy.com

BRANCH OFFICE : 2477, STREET 15, DASHMESH NAGAR, LUDHIANA (PUNJAB) PH: 2490820, 98156-18154

- Medical Sewa Centre : Village Jhanjeri, P.O. Landran, Tehsil Kharar, Distt. S.A.S. Nagar (PUNJAB)
- Medical Sewa Centre : Lal Kothi, Village Behlon, Morni Hills, Distt. Panchkula (HARYANA)
- Baba Ram Singh Ji Chugh MEDICAL SEWA HOSPITAL, Vill. Gatauli, Teh. & Distt. Solan (H.P.)

IN THE SERVICE OF HUMANITY SINCE 1994

ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਨਾ: ਸੰਗੀਤ

ਮਜਵੰਤ ਕੌਰ ਲੱਖੋਵਾਲੀ

ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਉਮੰਗਾਂ, ਚਾਵਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰਸ ਭਿੰਨਾ ਸੰਗੀਤ ਮਨ ਨੂੰ ਅਜੀਬ ਸਕੂਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਮਧੁਰ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਤਰੋ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਖੁਦ ਹੀ ਇਕ ਸੰਗੀਤ ਹੈ। ਝਰਨਿਆਂ, ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆਪਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਾਦ ਛੇੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਵੇਲੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੰਨ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗਾਉਣ ਵਜਾਉਣ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੁੱਖ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੂਣਾ-ਚੌਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਦੁੱਖ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਓ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਅਸੀਂ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਸੰਗੀਤ ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਤ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਦਹੇਜ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਨਸ਼ਿਆਂ, ਕਰਜ਼ਿਆਂ 'ਚ ਵਿੰਨ੍ਹੇ, ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਗਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸਾਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਾਰੂ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਲੋਕ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਮੇਲਿਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਹੀ ਸਟੇਜਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਮ ਹੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਲੰਮੀਆਂ-ਲੰਮੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ, ਭਾਸ਼ਣ ਸਮੇਂ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਦੌਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਤਿਲ ਸੁੱਟਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਧਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਮਹਿਕ ਦੁਆਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਤਰੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਹਿਕਾਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੁਰ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਧਨੀ, ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾ ਚੁੱਕੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਤਣਾਓ ਤੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਕਲਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚ ਵੱਜਦੇ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬੇ ਤੇ ਧੂਮ ਧੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚ ਵੱਜਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੰਗੀਤ ਸਾਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਲਾਕਾਰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਮੇਟਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੋਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਏ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਤੜਕ ਭੜਕ ਵਾਲੇ ਉਚ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚੋਂ ਸਕੂਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਧੁਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਉਨੀ ਹੀ ਕਦਰ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਅਮੀਰ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੰਗੀਤ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ਮਾਨੀ ਕਰਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਆਸਾਨ ਸਾਧਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਰੋਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ੋਰ ਸ਼ਰਾਬੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਈਏ।

'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

Hot millions®

Salad Bar & Restaurant

Serving Indian, Chinese, Continental & Italian Food
with a regular Indian & Salad Buffet

For Free Home Delivery
(above Rs. 100/-)

CHD 2723333 SALAD BAR 2723222
PKL 2579888 MOH 2264300

CONTAINS NO FRUIT / CONTAINS ADDED FLAVOUR

SCO 76-79,(First Floor) Sector 17-E, Chandigarh. Tel: 272322, 2723111, 2704858

PEPSI

ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਵਾਰਡ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਸਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਦੇ ਐਵਾਰਡ ਵਿਚੋਂ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਲਈ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਇਹ ਐਵਾਰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਲ 2003 ਵਿਚ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਗਾਉਣ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ। 81 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਕਮਾਲ ਹੈ।

3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1928 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਘੁੰਮਣਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਬੀ.ਏ. ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਮ. ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਭਾਸਕਰ (ਗਾਇਨ ਤੇ ਵਾਦਨ) ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਵੀਨ ਗਾਇਣ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਯਾਗ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮਤੀ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। 1941 ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਜੇ.ਐਸ.ਭੰਵਰਾ, ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਜਸਵਾਲ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ 1945 ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 13 ਸਾਲ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਬਤੌਰ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ 1968 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 1971 ਤੱਕ ਮਾਲਵਾ ਸੈਂਟਰਲ ਕਾਲਜ ਔਫ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ 1971 ਤੋਂ 1988 ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। 17 ਦਸੰਬਰ 1999 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਜੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਉਪਰ ਚਾਰ ਖੋਜ਼ ਭਰਪੂਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ: 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ', 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ', 'ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ' ਅਤੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ' (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)। ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੂਬਾਈ ਤੇ ਕੌਮੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਵਲੋਂ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਐਵਾਰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਐਵਾਰਡ ਵਿਚ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੱਕਰ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭਾਈ ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਵਾਰਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਮੱਕੜ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹਨ।"

'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

HUKUM RAJAAEE CHALNAA (TO OBEY HIS ORDER)

Hari Singh Kuwait Wale

God's HUKAM (order) and man's HAUMAI (ego) are two different routes. HUKAM means that we are to accept whatever God does silently and happily. HAUMAI means ego or our saying "I am all in all, I am the greatest and all should obey my orders". There are two ways of leading our lives. One is to follow the HUKAM of God and the other is to go according to our HAUMAI. It is natural that at one time, we can follow only one route. If we follow the HUKAM route, the HAUMAI route will be left behind automatically. It is perfectly true that when we are following the HUKAM route we shall be happy always but if we follow the HAUMAI route, our life is full of sorrows and sufferings only.

In Japji Sahib, Guru Nanak Dev Ji raised an important question "KIV SACHEEAARA HOEEAA, KIV KOORE TOTE PAAL"

How can we become true and practical men so that the false wall of HAUMAI between God and ourselves is broken? In this connection Guru Ji himself gives the answer "HUKAM RAJAAEE CHALNAA, NANAK LIKHEEAA NAAL" and also

"JO TUDH BHAAVE SAAEE BHALEE KAAR"

These teachings of Guru Ji are priceless. Whatever pleases You, O God, is best for us. We must, therefore, leave ourselves entirely at Your pleasure. We cannot choose what is good or bad for us as we are ignorant and stand in the darkness. What shall we do then? Let us surrender ourselves at Your feet and let Thy Will be done. Leave all to Him. The only grip we have to loosen is the grip on ourselves and everything is solved. Our only trouble is that we listen to our own advice. We have accepted ourselves as our Guru. The only solution is to make Him our Guru and stop meddling in His affairs. Let Him take over the reins of our destination. Then whatever happens, we are not to judge or draw any conclusions because nothing happens against His Will. We must take it for granted that whatever happens is happening for our best.

We must realize that whatever good or bad is happening in this world, is according to the Divine HUKAM of God and is best for us. When there is happiness or success in our life, we proudly say that we are obeying the HUKAM of God but when there are sorrows or failures in our life we start blaming God for not doing justice with us. We are doing His Bhagati but see the reward we are getting. No, this is completely wrong. We should be happy in all adverse circumstances also and always thank God.

Life is given to us but everything happening in it is according to the Divine HUKAM of God. We are breathing; blood

is running in our veins, a child is taking birth and an old man is passing away. All these important matters are not in our hands. Therefore, whatever is happening in our life, we should accept the same without complaining.

We should try to be happy in all circumstances. Whatever is being done by God is the best for us. In this case, when we keep no desires of our own, then His Divine HUKAM is our wish. If we have no separate goal of our own, where ever He takes us, is our destination. When we are ready to move as He pleases, then we cease to swim and begin to float. We shall be happy in His Divine HUKAM. Let His Will be done. If He has brought sorrow upon us, there must be a reason behind it. Do not complain but be filled with gratitude. Come happiness or sorrow as per His HUKAM we are ready but be careful to obtain such a high position in our life is not a child's play. It is like a Ph.D. degree and a student of the primary class cannot reach this level in just a few days or by just talking about it. He has to take interest in his studies, appear for examinations every year and then after many years of hard work, he may secure this degree. Similarly to obey the Divine HUKAM peacefully, we have to do Bhagati day and night, follow the teachings of our Guru and lead a practical life. Even then, only our efforts cannot do much, we have to call for MEHAR (Grace) of God for help.

When an innocent child tries to put his hand in the fire, his mother warns him from doing so. Similarly, we are not wise enough to think properly about our good or bad in future but God as our well wisher will not allow us to do anything, which is harmful to us. No doubt at that time we may be upset but some day, later in life, we will realize our mistake. So let us surrender before His Divine HUKAM which is always beneficial to us.

There is a story about a king who while cutting an apple, cuts his thumb accidentally. His wazir, a God fearing man sitting next to him said "Do not worry; it is the Will of God. Even in this suffering God has thought of something better for you." The king got angry and put him in jail for five years. Time passed. One day the king went for hunting. His companions ran after a deer and he was left all along. He was caught by the adivaasis, who decided to sacrifice him before their Goddess. When everything was ready, they suddenly noticed that the thumb of the king was missing. So they let the king go as the sacrificial offering of the man or the animal has to be completely intact. At that time the king remembered the words of his wazir that whatever is being done by God is always best for us. When he reached his kingdom, he immediately ordered the wazir to be released and asked him to forgive him for his mistake. But the wise wazir replied "See, it is better that you had put me in prison. If I had been with you, I would have been sacrificed."

God is always our MAATA (mother), PITTA (father) and Protector who loves us like His children. He knows best about what is good or bad for us. Being our Father how can He create any harm for us, rather, He cannot even think about it. If we remember these qualities of God then we can have full faith in Him and can be happy in all circumstances.

harisingh@talwandi.com

Spiritual Discipline

Sumeet Kaur

Discipline is needed in every area of life, and it is most needed in the area of spirituality.

The sooner we adopt spiritual discipline in life, we will start reaping enoromous rewards. Doing something once does not produce long lasting results, it is only when we do things repeatedly, they become a habit and automatically turn into discipline. Discipline does not produce immediate joy, but is an investment which will pay great dividends in due time.

Need for spiritual discipline:-

Engaging in daily prayers, reading out his Shabad loud, so that it pierces our heart is an important aspect. The Guru's Shabad, his word has tremendous power and we have to be faithful to it. The word has should be read with positively, authority, and a strong belief in it, that it has the power to change lives. It is upto us as to how to do so. Hence as we discipline ourselves to sit with full concentration day by day, we will soon make it a habit.

Another important aspect is when we read the shabad,we should try to undrtstand the secret meaning hidden behind it. Knowledge of shabad, knowing prayers, baanis is important but it is equally important to know what we are reading, or else it would just become a boring exercise for us. Education, Knowledge, information is important only if we know how to apply it in our lives and use it practically.

Application of Shabad in daily lives:-

eg-1 In our daily prayers Japji Sahib

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ, ਸਚੁ ਨਾਉ, ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ॥

Meaning- Get up early in the morning,and sing His praise.

Application :-Guruji is saying that Morning time is the best because it is the most peaceful time of the day, so if you discipline yourself to banish all laziness, get up and engage in prayers, you will be in bliss through out the day.

eg-2:-

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ,
ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਈ॥
ਗੁਰਾ, ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕ ਦਾਤਾ,
ਸੋ ਮੈਂ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥੬॥

Meaning:- If you listen to Guru's words, your mind will develop good qualities like precious stones So my Lord , I pray to you that may I never, ever forget you because you are the only giver.

Application in daily life:-

Secret meaning hidden here is that if we follow his shabad, apply it honestly in our lives, we will automatically develop good qualities which will help us to grow further spiritually and growing spiritually means growing in every aspect of life. And its because the shabad has a lot of power to rise a mortal.

eg-3

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ,
ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ, ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੂਝੈ
ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਈ॥੨॥

Meaning:- All beings & things, behave revolve according to His will. Nothing happens without His will, His Hukum. And If we understand this aspect in our live, our ego will automatically go away.

Application of Shabad:-

Don't complain, be grateful for all things happening because all things are in His control. He has a plan for you and He canceis some plans because there are better ones in future so don't worry when things don't go your way. Leave all things to Him.

eg-4

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ॥
ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ,
ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥
ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ,
ਜਸ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਹਿ॥
ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ
ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ॥

Meanings:- If a mortal lives for a very long time, all know him , he has name, fame wealth etc. But if GOD does not shower his grace on that mortal, all is useless, no one will care for him, all will be just outwardly.

Application:- Here Guruji tells us that name, fame, wealth, are all important but the most important thing is having His grace. How to get His grace ?

We have to struggtle and work hard for it and put in our sincere efforts in reading the shabad, reflecting it and putting it into practice in our daily lives and then we may become one of the candidates for GOD'S grace.

Our gurbani has tremendous, examples as to how to make life easy so its upto us as to how we use it in our day to day life. All we need is to use at least 2-3 hours in a day out of 24 hrs. we have to read, think and reflect on the shabad. Have faith in yourself and Gurbani and read it with positivity and it will bring a tremendous change in your life.

4 Points learnt so far to apply in daily life.

(1) Banish laziness, be alert, get up early in the morning and start your study on Gurbani.

(2) Do not complain, crib and blame others for all things happening. All things are in His Will. Be thankful.

(3) Develop good qualities and pass it on to others.

(4) Work hard for His grace. Work hard and start the new day with a promise to cling only to Gurbani.

RH 4, Konark Pooram, Kondhwa, Pune 48

ਸੂਚਨਾ

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ E-mail ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।
ਆਪਣਾ E-mail ਐਡਰੈਸ drjagirsingh@gmail.com 'ਤੇ ਭੇਜੋ ਜੀ।

Music's Healing Touch

Nutan Sehgal

As atypical young teenager, Sakshi had her highs and lows. Once after a massive brawel with her sister, she stromed into her room,turned on the music and closed her eyes. Always very fond of music, she felt the vibrations flow through her body, soothing her frayed nerves and calming her mind. To her mother's surprise, she was back to her normal chirpy self in an hour.

After that day Sakshi began experimenting with music therapy every time she was depressed or angry. Sensing this new change, her mother encouraged her to retire to her room during her lows and commune with music.

What Sakshi and her mother discovered accidentally has now been proven scientifically and widely practiced- music does proved a potent healing touch to frayed nerves.

Once thought to be a device merely to keep patients in good spirits, music therapy is today exploring new frontiers and coming into its own as a cure. Psychiatrists say that music has a direct impact on the mood and physical well being. In the west, it is widely being used in old-age homes, asylums and maternity wards.

According to Dr.Bijoy Sengupta, a Delhi-based senior psychiatrist, "music has healing power and a mood stability function. It works wonderfully on patients who have psychosomatic problems or those suffering from mental tension".

Laboratory studies suggest that music also has the power to accelerate metabolism, increase or decrease muscular energy and regulate respiration. It also products a POSITIVE effect on blood pressure and influences internal secretions.Psychiatric patients who are given music therapy show remarkable behavioural changes.

Certain kinds of backround music can increase the quality of a patient's verbal interaction. In fact, music with smooth rhythm has a healing effect on the disturbed motor responses of schizo-phrenic patients. It stimulates responses and encourages expression of thoughts and feelings.

Says Dr. Sengupta: " The techniques of music therapy are being applied in the treatment of autism, schizophrenia, retardation and behavioural as well as other psychiatric disorders in children, adolescents, adults and geriatric patients". Music is also being used to rehabilitate patients with impaired vision, hearing and speech defects, cerebral palsy, muscular dystrophy and orthopaedic disorders.

Interestingly, the curative value of music was recognized as far as 1650 when the celebrated German medical scholar Athanasius Kircher published his treative titled MUSURGIA UNIVERSITY, which dealt with the use of music in the

treatment of illness., with the invention of the phonograph, music began to be used as a diversion for patients during the day and as an aid for sleep at night.

Music therapy has traditionally been treated as an adjunct to psychotherapy because, explains Dr. Sengupta, " Music is part of a human social process, and it works best with psychiatry." The music therapist and the psychiatrist often work supportively, ceating a musical emotional environmenys that enhances a patient's responses. Rhythm instruments are used in this procedure.

Music, whether western or Indian classical, can contribute a great deal to medical science in relieving stress of the mind and body. The concept is not just being used at therapeutic centres but is being utilized at various public places like super markets, hotels, airplanes and even at some offices.

Experiments are underway at inter facing musical instruments with medical progammes. Here rhythm is interlinked to a patient's pulse and synchronized with breathing. The volume is gradually redused and body metabolism comes down.

Courtesy -'The Tribune'

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੂਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060 ਫੋਨ : 25862955

THE SIKH REVIEW

(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

From IV	**Statement of Ownership (See Rule 8)**
Place of Publication	422, Sector 15-A, Chandigarh
Periodicity of Publication	Monthly
Editor, Printer & Publisher's Name	Dr. Jagir Singh
Nationality	Indian
Owner of Newspaper	President, Amrit Kirtan Trust

I, Dr. Jagir Singh, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief. **sd/-**

Date: March 1, 2009 **Dr. Jagir Singh, Publisher**

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਣ

ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ, ਗੰਭੀਰ, ਭਗਤੀ ਰਸ ਪੂਰਣ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਮੱਧਮ' ਤੀਵਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਣ-ਸੰਪੂਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਾਦ ਹੈ, ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਹੈ ਇਹ ਰਾਗ ਪੂਰਵਾਂਗ ਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤਿੰਨਾਂ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਸੁਰ ਅਕਸਰ ਛੱਡ ਦਿੱਛਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲਾਪ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

ਨ਼ ਰ, ਨ਼ ਰ ਗ, ਮ॑ ਗ, ਪ ਮ॑ ਗ, ਰ ਗ , ਰ, ਨ਼ ਰ ਸ

ਥਾਟ – ਕਲਿਆਣ ('ਮ॑' ਤੀਵਰ) ਜਾਤੀ – ਸੰਪੂਰਣ - ਸੰਪੂਰਣ

ਸਮਾਂ – ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਵਾਦੀ – ਗ

ਸੰਵਾਦੀ – ਨ ਆਰੋਹ – ਨ਼ ਰ ਗ, ਮ॑ ਪ, ਧ, ਨ ਸਂ।

ਅਵਰੋਹ – ਸਂ ਨ ਧ, ਪ, ਮ॑ ਗ, ਰ ਸ। ਮੁੱਖ ਅੰਗ – ਨ਼ ਰ ਗ, ਰ ਸ, ਪ ਮ॑ ਗ ਰ, ਸ

ਤੀਨ ਤਾਲ

x				2				0				3			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਸਥਾਈ															
								ਨ਼	ਰ	ਗ	ਮ॑	ਮ॑ਧ	ਨਧ	ਪ	ਪ
								ਮੇ	*ਰੇ*	*ਲਾ*	*ഽ*	*ਲ*	*ਨ*	*ਕੀ*	*ഽ*
								N	R	G	M	MD	ND	P	P
								MAY	**RAY**	**LAA**	**-**	**LA-**	**N-**	**KEE**	**-**
ਮ॑	ਗ	ਰ	ਰ	ਨ਼ਰ	ਗਰ	ਸ	ਸ	ਨ਼	ਨ਼	ਰ	ਰ	ਗ	–	ਗ	–
ਸੋ	*ഽ*	*ഽ*	*ഽ*	*ਭਾ*	*ഽഽ*	*ഽ*	*ഽ*	*ਸ*	*ਦ*	*ਨ*	*ਵ*	*ਤ*	*ਨ*	*ਮ*	*ਨ*
M	G	R	R	NR	GR	S	S	N	N	R	R	G	-	G	-
SO	-	-	-	BHAA	--	-	-	SA	D	NA	V	TA	N	MA	N
ਗ	ਰ	ਗ	ਪ	ਰ	ਰ	ਸ	–								
ਰੰ	*ഽ*	*ਗੀ*	*ഽ*	*ਸੋ*	*ഽ*	*ਭਾ*	*ഽ*								
G	R	G	P	R	R	S	-								
RAN	**-**	**GEE**	**-**	**SO**	**-**	**BHAA**	**-**								

ਅੰਤਰਾ

								ਪ	ਪ	ਮ̍	ਗ	ਮ̍	ਧ	ਨ	ਨ
								ਬ੍ਰ	ਹ	ਮ	ਮ	ਹੇ	ऽ	ਸ	ऽ
								P	P	M̍	G	M̍	D	N	N
								BARA	H	M	MA	HAY	-	S	-
ਸਂ	–	ਸਂ	–	ਨ	ਰਂ	ਸਂ	ਸਂ	ਸਂ	–	ਸਂ	–	ਨ	ਧ	ਪ	ਪ
ਸਿ	ਧ	ਮੁ	ਨਿ	ਇੰ	ऽ	ਦ੍ਰਾ	ऽ	ਭ	ਗ	ਤਿ	ਦਾ	ऽ	ਨੁ	ਜ	ਸੁ
Ṡ	-	Ṡ	-	N	Ṙ	Ṡ	Ṡ	Ṡ	-	Ṡ	-	N	D	P	P
SI	**DH**	**MU**	**N**	**IN**	**-**	**DARA**	**-**	**BHA**	**GA**	**T**	**DAA**	**-**	**N**	**JA**	**S**
ਮ̍	ਧ	ਨ	ਧ	ਮ̍ਧ	ਨਧ	ਪ	–								
ਮੰ	ऽ	ऽ	ऽ	ਗੀ	ऽऽ	ऽ	ऽ								
M̍	D	N	D	M̍D	ND	P	-								
MAN	**-**	**-**	**-**	**GEE**	**--**	**-**	**-**								

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

ਕਲਿਆਣ ਮਹਲਾ ੫॥

ਮੇਰੇ ਲਾਲਨ ਕੀ ਸੋਭਾ॥ ਸਦ ਨਵਤਨ ਮਨ ਰੰਗੀ ਸੋਭਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥	O, the Wondrous Glory of my Beloved! My mind is rejuvenated forever by His Wondrous Love. ||1|| Pause||	ਹੇ ਭਾਈ! ਮੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਸਦਾ ਹੀ ਨਵੀਂ (ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਖਿੱਚ ਪਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ) ਸਦਾ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ (ਪਿਆਰ ਦਾ) ਰੰਗ ਚਾੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਬ੍ਰਹਮ ਮਹੇਸ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰਾ ਭਗਤਿ ਦਾਨੁ ਜਸੁ ਮੰਗੀ॥੧॥	Brahma, Shiva, the Siddhas, the silent sages and Indra beg for the charity of His praise and devotion to Him.||1||	ਹੇ ਭਾਈ! ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸ਼ਿਵ, ਸਿੱਧ, ਮੁਨੀ, ਇੰਦ੍ਰ, (ਆਦਿਕ ਦੇਵਤੇ) ਇਹ ਸਾਰੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ) ਭਗਤੀ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਦੀ ਦਾਤਿ ਮੰਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।੧।
ਜੋਗ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਸੇਖਨਾਗੈ ਸਗਲ ਜਪਹਿ ਤਰੰਗੀ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੰਤਨ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਸਦ ਸੰਗੀ॥੨॥੩॥ (ਪੰਨਾ 1322)	Yogis, spiritual teachers, meditators and the thousand-headed serpent, all meditate on the Waves of God. Says Nanak, I am a sacrifice to the Saints, who are the Eternal Companions of God.||2||3||	ਹੇ ਭਾਈ! ਜੋਗੀ, ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ, ਸ਼ੇਸਨਾਗ (ਆਦਿਕ ਇਹ) ਸਾਰੇ ਉਸ ਅਨੇਕਾਂ ਚੋਜਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ-ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਆਖ-ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।੨।੩।

Their to my Actual Destiny

Its actually "any" where :-
Some time alone
I feel like to go there
There to my actual Destiny

Some time in wait
I feel like to go there

There to my actual Destiny
Some time in pain
I feel like to go there
There to my actual Destiny

Where I enter with hope
From when I was mini
There to my actual Destiny

Where a door to heaven opens
Which welcome even any ninny
There to my actual Destiny

Where a peaceful melody is sung
In the quietness of many
There to my actual Destiny

Where an useing song can be heard
Although without anyone's company
There to my actual Destiny

Where a positive fragrance come to me
When I enter that holy "any"
There to my actual Destiny

Where air is beyond flowers
When I tend to make a pray
There to my actual Destiny

Where greediness is all away and left is just can
When I take the holy nectare
There to my actual Destiny

Where a holy verjin stands
To bless me
There to my actual Destiny
Where I want to be
After my dead Sea

Harbans Kaur
2107-II Urban estate, Patiala

PAGE SPONSORED BY : AHUJA FAMILY
C-353, Defence Colony New Delhi 110 024

Postal Regd. No. PB (0045)2006 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335